

ПРО ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ДУХОВНОГО ВИХОВАННЯ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПРИ ВИВЧЕННІ УКРАЇНОЗНАВСТВА

Валентина Марущак

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

Анотація:

У статті розглянуто проблему відродження духовно багатой та національно свідомой особистості. Розв'язувати цю проблему має вчитель із високою духовною культурою, від якого залежить психологічний стан учнів. Духовні потреби як мотиваційна система особистості стали об'єктом цього дослідження.

Ключові слова:

морально-духовні цінності, морально-духовне становлення, духовність, духовний потенціал, антропологія, духовні потреби, саморозвиток, детермінованість.

Анотация:

Марущак Валентина. О некоторых особенностях духовного воспитания будущих учителей при изучении краиноведения.

В статье рассмотрена проблема возрождения духовно богатой и национально сознательной личности. Решать эту проблему должен учитель с высокой духовной культурой, от которого зависит психологическое состояние учащихся. Духовные потребности как мотивационная система личности являются объектом данного исследования.

Ключевые слова:

морально-духовные ценности, духовность, духовно целостная личность, антропология, духовная потребность, саморазвитие.

Resume:

Marushchak Valentyna. About some features of future teachers' spiritual education in the course of Ukrainian Studies.

The article deals with the problems of spiritual revival of national consciousness. Only highly educated teacher with good moral principles can settle this problem. The author regards the forming of spiritual needs of a future teacher.

Key words:

moral and spiritual values, spirituality, spiritually integral personality, anthropology, spiritual needs, self-development.

Постановка проблеми. У сучасних умовах з особливою гостротою постає проблема духовного відродження суспільства, виховання духовно багатой та національно свідомой особистості. У Національній доктрині розвитку освіти визначено провідні напрями пошуків нових шляхів і засобів розвитку педагогічної освіти, формування у молоді сучасного світогляду, духовності, художньо-естетичної культури, розвитку творчих здібностей і навичок самоосвіти і самореалізації особистості.

Сучасна парадигма «людина – людство» передбачає, що об'єктом виховання та суб'єктом розвитку суспільства є людина – генетичне, біологічне, соціальне, культурне поєднання. Тому проблема відродження духовно багатой та національно свідомой особистості є актуальною. Розв'язувати цю проблему має вчитель із високою духовною культурою, від якого залежить психологічний стан учнів, духовне здоров'я всієї нації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз літератури з проблеми формування духовності особистості доводить, що визначенню поняття «духовність» приділяється багато уваги у філософській, психологічній та педагогічній літературі.

Поняття духовності належить до найбільш загальних, граничних характеристик людини та її життя. Смыслові контури духовності, які найчіткіше окреслені в релігії, містицизмі, мистецтві, проявляються як здатність і потреба орієнтуватися на вищі, універсальні цінності Істини, Добра, Краси в їх єдності. У цьому розумінні духовність – це певний ідеал, до якого прагне людина та суспільство у власному духовному самовдосконаленні. Таких поглядів

дотримуються філософи Аристотель, Платон, Сократ. Духовний світ людини глибоко осягнутий у «філософії серця» Г. Сковороди, який розумів духовність через релігійне забарвлення й звернення людини через любов серця – внутрішнього світу людини – до Бога. Ця «філософія серця» знайшла своє продовження у релігійно-моральній концепції П. Юркевича.

У філософській етиці кінця ХІХ – початку ХХ ст. (М. Бердяєв, О. Лосєв, В. Соловйов) поняття «духовність» розглядається як основа формування світоглядної культури особистості. Такої думки дотримується філософ А. Комарова, вважаючи, що цілеспрямоване підвищення рівня духовності суспільства й удосконалення естетичної культури є не самоціллю, а необхідною умовою формування гармонійної особистості, подальшого зміцнення матеріальних і духовних основ життя, подолання негативних явищ [3, с. 17].

Проблема духовності, а також формування духовних цінностей була висвітлена у дослідженнях таких вітчизняних педагогів, як С. Русова, І. Огієнко, Я. Чепіга. У Росії значну увагу вихованню духовності у молоді приділяли О. Ільїн, К. Ушинський, Н. Крупська. Проблеми морального виховання особистості знайшли своє місце у творчості Т. Шевченка, Лесі Українки, І. Франка, М. Коцюбинського, Л. Толстого.

Окремим явищем у дослідженні духовності молоді, її ідеалів і моральних переконань є педагогічна спадщина В. Сухомлинського. Видатний педагог наголошував, що «одуховнення виховного процесу є важливим шляхом розвитку чуттєво-емоційної сфери учнів. Відсутність духовності призводить до порожнечі душі» [7, с. 284].

Проблема духовності особистості висвітлена також у психолого-педагогічних дослідженнях І. Беха, Г. Балла, І. Зязюна, Г. Костюка, Л. Масол, М. Фіцули, О. Рудницької, С. Гончаренко, А. Богуш.

Представників педагогічної науки об'єднує спільне прагнення досліджувати процеси формування духовності молоді на засадах нових педагогічних підходів. Так, А. Богуш зазначає, що духовність – це «своєрідний інтелектуально-чуттєвий, емоційний стан особистості, що відбивається на позитивному тлі поведінки та діяльності людини й характеризує її як цілісну особистість» [1, с. 7].

С. Гончаренко розглядає духовність як індивідуальну вираженість у системі мотивів особистості двох фундаментальних потреб: ідейної потреби пізнання і соціальної потреби жити «для інших». На її думку, «формування духовних потреб особистості є найважливішим завданням виховання» [2, с. 106].

Дослідниця О. Рудницька вважає, що духовність – це «цілеспрямована активність людської психіки в соціокультурній детермінованості, тобто специфічно людський спосіб відображення та осягнення дійсності, потреба постійного самовдосконалення».

Отже, підсумовуючи погляди названих авторів на порушену проблему, зазначимо, що духовність – це внутрішня сутність людини, яка розкривається через світоглядну позицію особистості, її розуміння смислу життя, постійної внутрішньої роботи над своїми моральними якостями, прагнення до активної діяльності. Духовність передбачає вихід за межі егоїстичних інтересів, особистої користі.

Важливого знання духовній сутності людини надають такі науковці, як Т. Тюріна і П. Щербань, які акцентують увагу на християнській антропології, де душевні явища поділяються на три розряди: думки, почуття, бажання. Дослідники переконані у необхідності наукового обґрунтування ролі релігії в історії культури нашої держави, тому що вона є чудодійним джерелом духовності. Вони вважають, що духовність і душевність генетично взаємопов'язані. Душевність розглядається як здатність до співчуття та милосердя, як любов до ближнього, що починається з любові до самого себе, як терпимість та щиросердність. Душевність співвідноситься зі світом соціально-моральних почуттів людини [8, с. 102]. Її можна визначити як емоційно-моральне ставлення до себе як до цінності та ставлення до іншого, як до самого себе. Між поняттями «духовність» та «душевність» є взаємозв'язок. Так само як ґрунтом, на якому зростає бездуховності є бездушність, так і ґрунтом, на якому зростає бездушність є бездуховність. Отже, дух і душа взаємодоповнюють одне одного: перший

відкриває людині цінності творення, обрії досконалості та вічності, а друга – цінності переживання, обрії світу та почуття. Вироблення цілісної моделі життя неможливе без одночасного розвитку їх [9, с. 24].

Формулювання цілей статті. Метою цієї статті є розкриття теоретичних і методичних аспектів виховання духовної особистості майбутнього учителя початкових класів. Актуальність дослідження зумовлена об'єктивною необхідністю формування духовних потреб особистості і необхідністю якісно нових підходів і педагогічних технологій виховання студента як особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сформованість духовно-цілісної особистості визначається через систему мотивів, цінностей, які поступово перетворюються на потреби. Психологію потреб людини розглядають як явище, що властиве індивідуальному буттю, як форму цього буття, його активність, детермінацію та регуляцію.

Із філософського погляду «потреба – це стан суб'єкта, що виникає на підставі протиріч між наявним і необхідним (або тим, що здається суб'єктові необхідним і що спонукає його до діяльності, спрямованої на усунення цих протиріч) [3, с. 36].

У педагогічній літературі поняття «потреба» визначається як «стан живого організму, людської особистості, соціальної групи чи суспільства загалом, що виражає необхідність у чомусь, залежність від об'єктивних умов життєдіяльності і є рушійною силою їхньої активності [4, с. 266].

Отже, духовні потреби як мотиваційна система особистості передбачають: пізнання себе; розуміння сенсу життя; самовдосконалення, самореалізацію; чуттєво-емоційне переживання творів мистецтва; спілкування.

Формування духовних потреб реалізується через активну діяльність та пізнання особистістю духовних цінностей. «Духовні цінності – витвори людського духу, зафіксовані у здобутках науки, мистецтва, моралі, культури» [2, с. 106].

На тлі гуманістичної кризи актуалізується роль вищої школи, базовим компонентом якої стає гуманізація особистості у контексті духовно-морального становлення, засвоєння духовних загальнолюдських і національних цінностей. Умови життєдіяльності людини, що змінилися у зв'язку із політичною ситуацією в країні, світі (економічна криза, соціальне розшарування суспільства, переоцінка духовних цінностей), перешкоджають вихованню як особистості учня, студента, так і формуванню їх духовного ідеалу. Залишається без попиту великий виховний потенціал національної культури, літератури, мистецтва, що упродовж

багатьох віків мав могутній виховний вплив на духовність молоді людини. Людина, що підрастає, гостро потребує певних етичних, моральних орієнтирів, тоді як у реальному житті вона зустрічається з негативними явищами й браком стійкого морального стрижня. Але ж наш народ має стійкі національні традиції, цілісне уявлення про духовний ідеал, етичні вимоги до людини як до особистості. Духовне виховання, пошуки якісно нових підходів до духовного становлення особистості молоді є головним завданням викладачів, кураторів академічних груп вишів.

Складність формування духовності в молоді на сучасному етапі пов'язана з тим, що певна частина її взагалі негативно ставиться до формування будь-яких ідеалів. І зрозуміло, що проблема формування духовності особистості, духовних цінностей розглядається із позицій нових завдань педагогічної освіти: виховання неповторної особистості, здатної до самовдосконалення та самовиховання, яка прагне до усвідомлення духовних цінностей, сприйняття їх як своїх власних, до життя відповідно до них.

Проблема духовного виховання молоді у виші на матеріалі вивчення української мови і літератури набуває нової якості в сучасних умовах. На заняттях викладачі ознайомлюють із кращими зразками літератури, формують активну життєву позицію у молоді. Проте зазначимо, що ще не розв'язана проблема духовних цінностей, ідеалів як система моральної рефлексії. Певна частина студентів має низький рівень сприйняття моральних понять, норм поведінки, а найголовніше така частина молоді не відчуває духовної потреби в самовихованні моральних цінностей на прикладі духовного ідеалу нації.

Наголосимо, що духовний потенціал занять із української мови і літератури у формуванні духовності особистості використовується не повністю. Розрізнені спроби підвищити рівень духовності студентів не завжди мають позитивний результат. Для цього необхідна технологія, нові підходи в гуманізації навчально-виховного процесу, зокрема особистісно зорієнтований підхід, що полягає у створенні викладачем умов для вияву у студентів потреби в самопізнанні й саморозвитку.

Якщо знання студентів є продуктом їх власної діяльності, то вони стають їхніми переконаннями, вони бачать у них особистісний смисл. Отже, виникає особистісне ставлення до того, чим займається кожен студент окремо, формуються стійкі позитивні якості особистості на основі власного досвіду.

Одним із джерел, що дає змогу зрозуміти особливості морально-духовного виховання, усвідомлення практичного втілення його у навчально-виховний процес є морально-

духовний досвід поколінь. Позааудиторна робота передбачає співпрацю викладача-куратора і студента, суб'єкт-суб'єктні відносини у пошуково-пізнавальній колективній праці, виховання особистості на народних традиціях, формування активної життєвої позиції. Необхідно залучати студентів до проведення свят, конкурсів, підготовки виставок, конференцій. Такий досвід роботи є в Миколаївському національному університеті імені В. О. Сухомлинського. Підготовлені й проведені викладачами і студентами День матері, музично-літературна композиція «Заквітчаймо нашу Україну», виставка робіт-вишиванок студентів і їхніх батьків, конкурси-покази проектів: «Народні обереги», «Українське жіноче вбрання», «Видатні жінки України», «І на тім рушникові», «Мій дім, моя земля». Створено зусиллями викладачів і студентів кабінет українознавства.

Система роботи за програмою «Українознавство: мова, література, культура, традиції», складеною в Миколаївському національному університеті імені В. О. Сухомлинського, виявила певні результати й підтвердила свою дієвість. Відомо, що навчаючись, вихованець сам себе виховує. Студент, відчувши успіх від власних зусиль під час проведення педагогічних тренінгів чи від власноруч виготовленої і захищеної моделі духовного ідеалу, буде прагнути до саморозвитку та самореалізації, а здобуті самостійно знання стають переконаннями, запорукою морально-духовного становлення особистості в умовах вищої школи.

Програма «Українознавство: мова, література, культура, традиції» передбачала формування мовної культури студентів, уміння їх спілкуватися. Виховний напрям цієї програми передбачав: виховання національної самосвідомості студентів, поваги до української мови як складника української культури. Основними завданнями програми є:

- формування особистості патріота України, який усвідомлює свою етнічну належність;

- виховання культурної особистості демократичного світогляду, яка з повагою ставиться до традицій культури народів світу;

- забезпечення умов самореалізації духовної особистості.

У рамках діяльності Центру українознавства були проведені конкурси на кращий реферат на тему: «А мова як море...», «Бо то не просто мова...» (серед студентів 2–3-го курсів); на кращий твір на тему: «Вчитель – моє покликання» (серед студентів 1-го курсу).

Традицією в Інституті педагогічної освіти стало проведення свят до Дня української мови та писемності, Дня слов'янської писемності.

Свята готуються за проектною методикою. Це вид групової творчої роботи, спрямований на досягнення загальної мети і розрахований на достатньо тривалу взаємодію студентів і педагогів у команді. На відміну від класичної навчальної методики, коли кожний член групи здобуває інформацію для виконання свого завдання, інтерпретує його і представляє на груповій презентації, наші вихованці повинні були не тільки підготувати сценарій, а й скласти легенди, оповідання, описи квітів, що мають цілющі властивості, створити проект, наприклад, «Вінок – знахар дівочої душі». Підготували студенти й такі проекти, як «Народні українські обереги», «Вінок – знахар дівочої душі», «І на тім рушникові...», «Видатні жінки України», «Мій рідний дім, моя земля». Студенти організували виставки вишиваних робіт, продемонстрували національні жіночі костюми різних регіонів України.

На сучасному етапі розвитку освіти усвідомлюємо необхідність реформування національної системи освіти з тим, щоб учень

або студент дійсно став основною фігурою навчально-виховного процесу.

Висновки. Отже, проблема духовного виховання майбутнього вчителя у виші сьогодні набуває нової якості. Духовний потенціал занять з української мови, літератури, позааудиторні заходи повинні широко використовуватися у формуванні духовної особистості. Для підвищення рівня духовності студентів важливим є особистісно зорієнтований підхід, що полягає у створенні викладачем умов для вияву у студентів потреби в саморозвитку. Проведена нами робота показала, що аудиторні та позааудиторні заняття з мови та літератури є провідними формами утвердження духовного ідеалу, моральних цінностей. Духовні цінності повинні бути поза політикою, тому головне завдання сучасної вищої школи – формувати нову духовну особистість. Викладачі повинні прищеплювати своїм вихованцям духовні цінності, сформовані старшими поколіннями. Але при цьому, безперечно, спонукати особистість до саморозвитку й самовиховання.

Список використаних джерел

1. Богуш А.М. Духовні цінності в контексті сучасної парадигми виховання / культура. – 2001. – №1. – С.5.
2. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник – К., Либідь, 1997. – 376 с.
3. Комарова А.І. Україна і духовність/ Духовність і художньо-естетична культура. – К., 1999. – Т.14. – С.15
4. Крымский С.Б. Контуры духовности: новые контексты идентификации/ Вопросы философии. – 1992. – №12.
5. Національна доктрина розвитку освіти України XXI століття / Освіта України. – №29. – 18 липня 2001р. – С.4
6. Сухомлинский В.А. Избранные произведения : В 5-ти т. – К.: Рад. школа, 1979-1980. Т.5. – 678 с.
7. Тюрина Т.Г. Духовне виховання й самовиховання цілісної людини // Педагогіка і психологія. – 1999. – №2. – С.99.
8. Щербань П. М. Формування духовної культури особистості // Рідна школа. – 1999. – №7-8. – С. 23.

Рецензент: Москальова Л.Ю. – д.пед.н., професор

Відомості про автора:

Марущак Валентина Степанівна
Миколаївський національний
університет імені В.О. Сухомлинського
вул. Нікольська, 24, м. Миколаїв,
54030, Україна
doi:10.7905/нвмдпу.v1i12.851

Надійшла до редакції: 06.05.2014 р.

Прийнята до друку: 19.05.2014 р.

References

1. Bogush, A. M. (2001). *Spiritual values in the context of the modern paradigm of upbringing / Kul'tura*. 1. 5. [in Ukrainian].
2. Honcharenko, S. U. (1997). *Ukrainian pedagogical dictionary*. Kyiv: Lybid'. [in Ukrainian].
3. Komarova, A. I. (1999). *Ukraine and spirituality. Spirituality and art-aesthetic culture*. Kyiv. [in Ukrainian].
4. Krymskiy, S. B. (1992). *Outlines of spirituality: new contexts of identification*. *Voprosy filosofii*. 12. [in Russian].
5. *National doctrine of Ukrainian education development in 21st century*. (2001). *Osvita Ukraine*. 29. [in Ukrainian].
6. Sukhomlyns'kyi, V. A. (1979-1980). *Selected works: in 5 vol*. Kyiv: Radyans'ka shkola. [in Russian].
7. Tiurina, T. H. (1999). *Spiritual upbringing and self-education of the integral personality*. *Pedagogika i psykhologia*. 2. [in Ukrainian].
8. Shcherban', P. M. (1999). *Formation of personality's spiritual culture*. Kyiv: Ridna shkola. 7-8. [in Ukrainian].